

ПРОБЛЕМА ОСВІТИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ Г.С. СКОВОРОДИ І В.Н. КАРАЗІНА

У статті висвітлено та проаналізовано просвітницькі ідеї Г.С. Сковороди і В.Н. Каразіна. Досліджено проблему розвитку освіти у спадщині видатних українських просвітників, розкрито змістове наповнення поняття «освіта».

Ключові слова: просвітницькі ідеї Г. Сковороди і В. Каразіна, освіта, патріотизм, просвітництво.

В статье рассматриваются просветительские идеи Г.С. Сковороды и В.Н. Каразина. Исследована проблема развития образования в наследии выдающихся украинских просветителей, раскрыто смысловое наполнение понятия «образование».

Ключевые слова: просветительские идеи Г.С. Сковороды и В.Н. Каразина, образование, патриотизм, просвещение.

The article describes and analyzes educational ideas of G.S. Scovoroda and V.N. Karazin. Was researched the problem of education in the heritage of famous Ukrainian enlighteners and solved semantic filling of concept of «education».

Key words: educational ideas of G.S. Scovoroda and V.N. Karazin, education, patriotism and enlightenment.

Сучасна вітчизняна освіта розвивається в умовах зміни суспільних пріоритетів, що актуалізує проблему осмислення педагогічної спадщини непересічних особистостей. У зв'язку з цим особлива увага дослідників зосереджується на першоджерелах, які відображають надбання й традиції національної системи освіти у минулому й допомагають віднайти основні напрями подальшого розвитку історії української педагогіки.

Педагогічні концепції Г.С. Сковороди (1722-1794) та В.Н. Каразіна (1773-1842) репрезентують дві доби розвитку української педагогічної думки – XVIII та XIX століть. Обидві постаті проникнуті не лише традиціями Княжої доби, але і західноєвропейськими ідеями Гуманізму, Реформації й раннього Просвітництва. Тому вибір двох яскравих представників гуманістичної педагогіки не є випадковим. Досліджуючи спадщину Г.С. Сковороди та В.Н. Каразіна, знаходимо чимало тотожних ідей просвітників, серед яких можна виокремити такі, як розвиток освіти, патріотизм, свобода та ін. Постаті Г.С. Сковороди і В.Н. Каразіна схожі у тому, що їхні думки, погляди, переконання, відповідні епохам життя просвітників, проникнуті новаторськими ідеями кращих Європейських культурних традицій освітніх закладів.

Спадщину Г.С. Сковороди і В.Н. Каразіна багатоаспектно досліджувала низка вчених. Зокрема, педагогічний спадок Г.С. Сковороди вивчали Г.П. Гребенна, О.Г. Дзевєрин, Н.П. Дічек, І.В. Іваньо, Н.П. Калініченко, Т.Д. Кочубей, А.Я. Розенберг, В.Г. Сарбей, М.Д. Ярмаченко та ін. Педагогічні ідеї В.Н. Каразіна висвітлені у працях Н.М. Березюк, М.В. Беляєва, А.Г. Болебруха, Ю.Є. Грачової, В.В. Кравченка, С.М. Куделка, В.В. Лапіна, Н.О. Ніколаєнко, Ф.А. Петрова, А.В. Хрідочкіна та ін. Тому дослідження проблеми розвитку освіти у педагогічній спадщині вітчизняних педагогів Г.С. Сковороди і В.Н. Каразіна є досить актуальною і має безперечне теоретичне значення.

Обидва просвітники прагнули до здобуття ґрунтовних, глибоких знань і поширення їх серед простих людей. Г. Сковорода навчався у Києво-Могилянській академії, можливо, мав змогу прослухати якісь курси лекцій в Угорщині. В. Каразіну, у свій час, не судилося здобувати освіту за кордоном. Керівництвом держави було відмовлено у виїзді за межі країни. Він провадив просвітницьку діяльність на Батьківщині, займався питаннями заснування Міністерства народної освіти, розробки «Плану народного виховання», «Загального плану гімназій», «Накреслення університетського статуту» та ін.

Для повнішого з'ясування ролі й значення педагогічної спадщини Г.С. Сковороди і В.Н. Каразіна для сучасної освіти, проаналізуємо їхні погляди на досліджувану проблему. З'ясуємо, що вкладають у змістове наповнення цього поняття сучасні дослідники.

У педагогічній науці поняття освіти трактується як духовне обличчя людини, яке складається під впливом моральних і духовних цінностей, що є надбанням її культурного кола [2, с.241].

З філософського погляду, освіта характеризується як процес збереження культурних норм з орієнтацією на майбутній стан культури, мислення та діяльності, в основі якої повинно лежати культурне самовизначення людини [5, с.478].

На думку В.Г. Кременя, «освіта є могутнім чинником розвитку духовної культури українського народу, відтворення продуктивних сил суспільства» [1, с.15].

Враховуючи сучасні погляди на проблему розвитку освіти, дійшли висновку, що освіта – це система наукових та культурних цінностей, які накопичуються людством упродовж усього життя. Тому першочергово ці погляди віддзеркалювалися в ідеях просвітників, зокрема Г.С. Сковороди та В.Н. Каразіна.

Упродовж усього життя і Г. Сковороди, і В. Каразіна, актуальним і болісним залишалося питання освіти, яке з роками набувало все більшої значимості як для просвітників, так і для простолюду. Освіту Г. Сковорода розглядав одним з основних засобів реалізації власного суспільного ідеалу та виховання всього народу. У своїх учнів він виховував любов до Вітчизни, до народу, чесність, працелюбність, ввічливість, вдячність батькам, учителям і благодійникам, зневагу до життєвих спокус, багатства.

Просвітницькі ідеї Г.С. Сковороди мали двосторонній характер: з одного боку вони виражались колосальним впливом на громаду, з іншого – були винятково оригінальними й новими для того часу. Тому для розповсюдження освітніх ідей Г.С. Сковорода використовував такі засоби, як усна проповідь, власні твори та живий, наочний приклад із власного життя, які, на нашу думку, допомогли йому у досягненні своєї мети.

Педагогічні погляди Г. Сковороди простежуються й крізь призму народної педагогіки. Твори просвітника проникнуті народними виховним досвідом і практикою виховання, які у подальшому займали значне місце у педагогічній системі Г.С.Сковороди, серед яких «Убогий жайворонок», «Благодарний Еродій», «Кольцо», «Байки Харківські» та ін.

Отож, для напрацювання власних освітніх концепцій, Г.Сковорода керувався філософськими знаннями та педагогічним досвідом. Так, у листі до учня Михайла Ковалинського він писав: «Немає години, не придатної для занять корисними науками, і хто помірно, але постійно вивчає предмети, корисні як у цьому, так і в майбутньому житті, тому навчання – не труд, а втіха. Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає учитись, хоча б зовні він і здавався бездіяльним... Тому що, коли не любити всією душею корисних наук, то всякий труд буде марним» [7, с.220–221].

В. Каразін уважав, що освіта має бути доступною і добровільною, але реалізація цих завдань можлива лише через навчальні заклади і громадськість: «Вільні наші товариства, вразі виникнення потреб, повинні складатися з мудрих, розумних людей, або принаймні мати досвід у просвітництві, який є незіпсованим, доступним і благонаміреним впливом на самого себе» [3, с.331–332].

Для своїх учнів Г.С. Сковородою було написано моральні правила, які мали повчальний характер і допомагали їм у житті. Серед них можна виділити наступні:

користуйся своїм щастям так, щоб нещастя не могло нашкодити тобі; найбільш небезпечний той ворог, який удає з себе твого приятеля; будь-яке звеселяння повинне використовуватися тільки задля праці і заради насолоди спокоєм; поки ти не навчений, не соромся навчатися та ін. [8, с.309-311]. Тому учні просвітника намагалися якнайглибше проникнутися настановами й моральними правилами їхнього наставника.

На думку Г. Сковороди, навчити потрібно тільки прекрасному, тому що потрібне людині для пізнання самої себе та її довкілля, того, що допоможе людині у праці і боротьбі.

У свою чергу В. Каразін наголошував: «Два найосновніших засоби для розповсюдження й утвердження засад, відповідні просвітництву. Перший: виховні навчальні заклади; другий: громадська, тобто публічна, настанова» [3, с.330].

Як бачимо, обидва просвітники великого значення надавали освіті та її поширенню серед народу. Але для глибшого усвідомлення проблеми освіти у спадщині видатних просвітників, необхідно з'ясувати, чи був обізнаний В.Н. Каразін з ідеями Г.С. Сковороди, а також визначити подібність їхніх просвітницьких ідей.

З цього приводу варто зазначити, що, по-перше, світогляд В. Каразіна формувався під впливом творів Г. Сковороди. Тому у творі «Взгляд на украинскую старину (1842 г.)», видрукуваному проф. Д.І. Багалієм у 1910 р., знаходимо згадки В.Н. Каразіна про українського філософа: «Поміж учителів помітимо Сковороду... Я мав честь замолоду бачити цього поважного мужа, який в свій час міг би зайняти місце серед найбільш поважних німецьких учених» [9, с.605].

В.Н. Каразін настільки був захоплений особистістю Г.С. Сковороди та його працями, що у листі до видавця «Молодика» І.І. Бецького від 2 березня 1842 р., писав: «... цей почесний громадянин і надзвичайної, доброти громадської, чоловік... Ми під чубом і в українській свиті мали свого Піфагора, Оригена, Ляйбніца, як Москва за 150 літ в Посошкові свого Філанджері, а Харків тепер має свого Іоанна Золотоуста» [9, с.913].

Таким чином, з висловів В.Н. Каразіна видно, що ним керувало не лише захоплення Г.С. Сковородою як письменником чи філософом, а й просвітником свого народу, який у подальшому був прикладом для учених, філософів, педагогів. Адже твори Г.С. Сковороди насичені глибиною думки про освіту народу, глибоким патріотизмом. У притчі «Благодарний Еродій» автор торкається питань, як саме навчати юнаків, висловлює передові педагогічні ідеї, що не є застарілими й у наш час. На його переконання, освіта має бути доступною для всього народу, «бо це не завжди «в царских чертогах», а «иногда-де во убогом домикѣ, исполненом страха божія, друг роду чѣловеческому благо родится челоуѣк» [7, с.102].

Г.С. Сковорода закликав: «...учися единыя благодарности. Учися, сидяй в дому, летяй путем, и засыпая, и просыпаясь. Ты рожден еси благо, и сія благо, и сія наука есть дщерь природы твоея» [7, с.107].

По-друге, Г.С. Сковорода і В.Н. Каразін були палкими патріотами своєї Вітчизни. Їхні погляди спрямовувалися на виховання почуття патріотизму, любові до Батьківщини, які вони реалізовували через свої твори, трактати, промови, листи, байки та ін. Просвітники стверджували, що кожен має бути відданим своїй справі на благо Батьківщини, проявляти любов до неї.

Але критичне ставлення обох просвітників щодо поширення освіти виражалося у тому, що вони були проти виховання українських дітей іноземцями. Г. Сковорода засуджував таке виховання і уважав, що воно спотворює душі, серце і розум дітей, де іноземні педагоги навчали панських дітей розмовляти усіма мовами і нехтувати рідною.

Погляди Г. Сковороди зводилися до того, що педагоги-іноземці, які були віддалені від народу, його культури, традицій, мови, не могли сприяти формуванню повноцінної особистості, вихованню її патріотичних почуттів. З цього приводу Г.С. Сковорода висловлювався, що «учителю подобаеть бѣть изъ среды народа русскаго, а не нѣмцу и не французу. Не чужое воспитанье должно быть привито къ русскому челоуѣку, а свое, родное» [10, с.76].

На думку Г. Сковороди, досягти щастя людина може лише завдяки погоджуванню особистих зацікавлень з громадськими: «Щаслив, кто сопряг сродную себѣ частную должность с общею. Сія есть истинная жизнь» [6, с.120]. Г.Сковорода бачив щастя людини у праці, звеличував працю як засіб радості і задоволення, аби людина любила її й вклала у неї всю душу. Просвітник наголошував на тому, що потрібно пізнати природу та свої природні здібності у праці, що відповідають потребам людини в «спорідненій праці».

У трактаті «Начальная дверь ко христiанскому добронравiю» чiтко простежуються його погляди на щастя: «не ищи щастiя за морем, не проси його у челоуѣка, не странствуй по планѣтам, не волочись по дворцам, не ползай по шарѣ земном,.. а щастiе, яко необходимая необходимость, тунѣ вездѣ и всегда даруется..., все ж тое, что бѣжит от тебя прочь, знай, что оно чуждее и не почитай за твое.., щастiе ни от небес, ни от земли не зависит.., что же есть для тебя нужное?.. Одно только для тебя нежное, одно же только и благое и легкое, а прочее все труд и болѣзнь... Что же есть оное едино? Бог» [6, с.144–145].

В.Н. Каразiн присвятив своє життя справi освiти та патрiотизму. Кожну промову вiн виголошував з безмежною любов'ю до Батькiвщини, вбачаючи її розквiт у поширеннi освiти серед народу. Так, у листi до лiкаря О.О. Ремана вiн писав: «Народна освiта!.. Який гарний вислiв! Якщо би через пiвсотнi рокiв, я мiг би бути мiнiстром народної освiти. Яка важлива посада в такiй державi, як Росiя! Якщо що-небудь i може забезпечити непорушнiсть безмежного її простору, то це тiльки просвiтництво її народiв. Якщо що-небудь може зробити її iстинно-незалежною вiд будь-якого зовнiшнього тиску, – як би велично це не звучало, – це знов таки тiльки освiта» [4, с.751]. Вiн надзвичайно глибоко любив свiй край та присвятив своє життя досягненню соцiально-економiчного i культурно-освiтнього процвiтання держави.

Працюючи у системi управлiння освiтою, вiн уважав за необхідне, вiдстоювати думку щодо вiдкриття унiверситету у мiстi Харковi. Про глибокi почуття до Батькiвщини свiдчать його твори «Речь о истинной и ложной любви кь отечеству», «Практическое защищениe противъ иностранцевъ, существующей ныне въ Россiи подчиненности поселянъ ихъ помещикамъ» та iн.

По-третє, за свiдченнями дослiдникiв ХІХ столiття Я. Абрамова, Д. Багалiя, Г. Данилевського та iн., якi вивчали спадщину обох просвiтникiв, Г. Сковорода своєю багаторiчною та плiдною працею заклав ґрунт для вiдкриття єдиного на той час вищого навчального закладу на всю Слобiдську Україну, Харкiвського унiверситету (1805 р.). Не менш визначальну роль у цiй справi вiдiграв Харкiвський колегiум (1726 р.), де працював Г. Сковорода. По закінченню колегiуму, випускники ставали викладачами, громадськими дячами, державними i вiйськовими службовцями, серед яких: Олексiй Базилевич, Василь Бiлозер, Василь Двигубський, Микола Завадовський, Михайло Ковалинський, Максим Ковалинський, Якiв Правицький, Федiр Татарський та iн.

За словами Г. Данилевського, найкращим доводом всезагального значення освiтнiх iдей Г.С. Сковороди є те, що у певнiй мiрi без нього, не було б найближчим часом засновано перший унiверситет в Україні [10, с.77].

З огляду на мовлене, можна зробити висновок про те, що у ХVІІІ ст. пiд впливом iдей Г.С. Сковороди були започаткованi чисельнi гуртки та культурнi осередки, якi створили духовну атмосферу i сприяли появи громадських i наукових товариств. Унаслідок цього, на початку ХІХ ст., завдяки добротинностi харкiвської iнтелiгенцiї був збудований у Харковi унiверситет, iнiцiатором заснування якого був Василь Каразiн.

Отже, пiдсумовуючи викладене, дiйшли таких висновкiв: освiта – це загальний рiвень знань, здобутих у процесi навчання. Освiта є чинником розвитку духовної культури українського народу, яка має розвивати людину, здатну жити i ефективно дiяти у глобальному середовищi; Г. Сковорода i В. Каразiн розглядали освiту, як один з основних засобiв суспiльства, що реалiзується через навчальнi заклади i громадськiсть, змiст якої полягає у добровiльному i доступному опануваннi знаннями на ґрунтi вiтчизняної науки.

Дослідження світоглядних позицій Василя Каразіна й Григорія Сковорода у контексті просвітницької діяльності сучасників дає змогу об'єктивно оцінити їхні ідеї та погляди, а, отже, використати творчий доробок у процесі розбудови сучасної системи освіти.

Список використаних джерел

1. Вища освіта в Україні: Навч. посіб. / В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. Ф. Степко та ін.; за ред. В. Г. Кременя, С. М. Ніколаєнка. – К. : Знання, 2005. – 327 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Каразин В. Н. Об учёных обществах и периодических сочинениях в России / В. Н. Каразин // Русская старина, 1871. – Т. 3. – С.330–335.
4. Каразин В. Н. Письмо к доктору Реману / В. Н. Каразин // Русская старина. – 1875. – № 12. – С. 750–758.
5. Новейший философский словарь / [сост. А. А. Грицанов]. – Мн. : Изд. В. М. Скакун, 1998. – 896 с.
6. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: у 2 т. / Г. С. Сковорода; [ред. кол.: В.І. Шинкарук (гол. ред.) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 532 с.
7. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: у 2 т. / Г. С. Сковорода; [ред. кол.: В. І. Шинкарук (гол. ред.) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 2. – 574 с.
8. Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем. Юбилейное издание (1794 – 1894 год). – Х. : Типография Губернского Правления, 1894 – 352 с.
9. Сочинения, письма и бумаги В.Н. Каразина, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем. – Х. : Изд-во Харьковского ун-та, 1910. – 926 с.
10. Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования Г.П. Данилевского. – Х. : Изд-ние Заленсакого и Любарсакого, 1866. – 403 с.

Стаття надійшла до редакції 4 лютого 2011 року